

Невпинно плине час. Книжковій палаті України виповнилося 102 роки. Чверть століття минуло відтоді, як я став директором Національного науково-виробничого об'єднання "Книжкова палата України". Саме таку назву мала Палата в 1993—1996 роках...

...Мимоволі згадую 14 липня 1995 року. У будинку культури Кабінету Міністрів України прощалися з видатним українським письменником, академіком Лесем Терентійовичем Гончарем. Я добре знав цю видатну людину, адже він, як і я, розпочинав трудову діяльність у Харкові. На засіданнях Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, членом якого я був, ми завжди сиділи разом із Лесем Терентійовичем, і він мене розпитував про Харків. Голова Відділення, академік Віталій Макарович Русанівський часто робив нам зауваження і просив не сидіти разом, щоб не заважати вести засідання. Вшановуючи пам'ять про видатного письменника й непересічну людину, я прийшов попрощатися й стояв у черзі, щоб покласти квіти.

До мене підійшов Іван Федорович Курас, який у той час був віцепрем'єр-міністром із гуманітарної політики. Ми були знайомі давно, ще з часів, коли Іван Федорович працював у ЦК КПУ. Він привітався і поцікавився моїм життям. Я відповів, що працюю в Інституті культури і трохи займаюся бізнесом. "А ти знаєш, що Книжкова палата залишилася без директора?" — запитав він. Я відповів, що не знаю. "А ти не хотів би її очолити?" — знову запитав Іван Федорович. Я сказав, що не знаю і що взагалі мене це не дуже цікавить. Тоді Іван Федорович зауважив: "Ти не спіши з відповіддю, подумай, а ще краще зайди до мене завтра в Кабінет Міністрів, десь після десятої, перепустку я замовлю. Поговоримо". — "Добре", — відповів я.

На цьому розмова й закінчилася. На другий день, це була субота, я пішов у Кабмін на зустріч з цією неординарною людиною. Розмова тривала майже дві години. Іван Федорович запевняв, що не вірить у ті звинувачення, які висувують проти мене, йому прикро через те, що я змушений був піти з Бібліотеки, і він дуже хотів би, аби я очолив Книжкову палату України, яка розпочала переїзд із Харкова і з певних причин залишилася без директора. "Добре", — сказав я на прощання і пішов, подумки картаючи себе за те, що погодився на пропозицію.

У понеділок я зустрівся з міністром у справах преси та інформації М. Онуфрійчуком, розповів про свій творчий шлях, і ми домовилися про нову зустріч пізніше, оскільки, за його словами, у першого заступника директора Палати Н. Петрової помер чоловік і потрібен час, щоб вона заспокоїлася, а потім ввела мене в курс справ. Через кілька місяців міністр підписав наказ і я став генеральним директором Національного науково-виробничого об'єднання "Книжкова палата України".

Так доля звела мене з Книжковою палатою, і вже понад 25 років разом із колективом, до формування якого я доклав чимало зусиль, боремося за виживання.

Незважаючи на те, що нове приміщення Палати було побудовано 1989 року й розпочалося перевезення фондів із Харкова, 1995 року багато чого потрібно було створювати фактично з нуля. Брак комп'ютерів, кваліфікованих бібліографів, заборгованість із заробітної платні за понад два роки, потреба перевезення багатомільйонного фонду (газет, журналів, плакатів, листівок) із філії Книжкової палати у Харкові, а головне — на рахунок немає коштів...

Чому ж таке ставлення до історичного минулого України, до її архіву друкованої продукції? Може, це пов'язано з декомунізацією? Однак заснування установи з функціями Книжкової палати — це ініціатива української інтелігенції, а не більшовиків. Після революційних подій 1917 року замість цензурних комітетів було створено комісаріати у справах друку, що опікувалися пошуком нових форм збирання обов'язкового примірника.

З приходом у грудні 1918 року до влади Директорії було оголошено про організацію Головної Книжної Палати в Києві. Її засновано відповідно до закону, ухваленого Радою Народних Міністрів і затвердженого Головою Директорії В. Винниченком **24 січня 1919 року** про утворення **Головної Книжної Палати в м. Києві** "для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями". А 26 січня 1919 року було затверджено Закон "Про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань".

Цей короткий історичний відступ свідчить про те, що ентузіастами заснування Палати стали представники української інтелігенції, які усвідомлювали важливість утворення архіву друкованої продукції, що видавалася на терені України й, незважаючи на громадянську війну та зміну влад, робили цю важливу справу.

Перебуваючи у Харкові від 1922 до 1989 року, Книжкова палата була головною науково-бібліографічною й інформаційною установою України, центром національної бібліографії. У роки війни фонди Державного архіву друку залишалися на окупованій німцями території, але збереглися. Каталоги та частину співробітників було вивезено в Уфу, де вони продовжували працювати до звільнення Харкова від нацистів.

Отже, 70 років Книжкова палата України не мала власного приміщення для зберігання Державного архіву друку. Фонди розміщували переважно в підвалах житлових будинків Харкова, де умови не відповідали жодним нормативам, що призвело до значного пошкодження документів. І тільки 1989 року, завдяки постійній увазі до долі Книжкової палати Володимира Васильовича Щербицького — першого секретаря ЦК КПУ, в Києві було споруджено нове приміщення площею 10,5 тис. кв. м. А розпочалося будівництво 1983 року на виконання розпорядження Ради Міністрів Української РСР від 10 листопада 1976 року № 831-р, і 1989 року будівлю було введено в експлуа-

тацію. Споруда являє собою десятиповерхове приміщення книгосховища на 12 млн одиниць зберігання і триповерховий науковий корпус для співробітників.

Друга черга книгосховища

Щорічні надходження документів до Палати становлять 100—120 тис. примірників, тому вже на початку XXI століття стало зрозуміло, що потрібно будувати нове книгосховище.

Згідно з рішенням Київської міської ради народних депутатів від 15.01.1979 № 55/8 Держкомвидаву Української РСР для будівництва Книжкової палати було виділено земельну ділянку, зокрема й для другої черги книгосховища. Київська міська рада на X сесії IV скликання (рішення від 07.07.2005 № 616/3192) ухвалила площу земельної ділянки у розмірі 0,729 га й закріпила її за Палатою.

Сьогодні обсяг фондів Державного архіву друку Книжкової палати України становить 15 млн одиниць зберігання, що перевищує проєктні можливості книгосховища, а отже гостро постала проблема дефіциту площі для зберігання друкованих видань — документальної пам'яті України. Тому дирекція ще 2011 року розробила завдання на зведення другої черги книгосховища Палати, що передбачало:

— проведення передпроектно-вишукувальних робіт проєкту будівництва;

— розроблення проєктно-кошторисної документації;

— будівництво другої черги книгосховища.

Згідно з Державним бюджетом України, на 2012 рік було виділено 1 294 800 грн на проєктні роботи й, зокрема, виконано:

— передпроектно-вишукувальні роботи;

— розроблено проєкт будівництва другої черги 14-поверхового книгосховища Книжкової палати України загальною площею 8,59 тис. кв. м, розрахованого на 15 млн одиниць зберігання друкованої продукції.

Комплекс сучасних споруд Книжкової палати України складається з двох блоків: наукового та книгосховища. Зведення другої черги було передбачено у проєкті будівництва першої черги, розробленого інститутом "Гіпроцивільпромбуд" та затвердженого 1980 року. Проте, всупереч тому, що 2012 року було розроблено проєкт будівництва нового 14-поверхового книгосховища, кошти на будівництво так і не виділено. Безгосподарність... Витратити понад мільйон гривень на проєкт нового книгосховища і не розпочати будівництва — це ноу-хау двох останніх президентів.

Сьогодні Книжкова палата України — це єдина наукова установа у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності, заснована на загальнодержавній власності та підпорядкована Державному комітету телебачення і радіомовлення України, а від 2021 року — й Міністерству культури та інформаційної політики. Книжкова палата України виконує функції національного агентства Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN), нотних видань (ISMN) і періодичних видань (ISSN).

Палата — хранитель друкованої спадщини українського народу, лоцман в океані книг і брошур, газет і журналів, листівок і плакатів. Щороку установа

отримує понад 100 тис. одиниць друкованої видавничої продукції, яка проходить науково-аналітичне опрацювання, фахівці відділів двічі на місяць формують і видають державні бібліографічні покажчики — літописи книг, журнальних і газетних статей тощо (усього 8 одиниць), які мають попит у працівників бібліотек, видавництв та інформаційних установ.

Нагадаю, що нині Державний архів друку Книжкової палати зберігається у приміщенні 10,5 тис. кв. м, фонд налічує 15 млн одиниць друкованої продукції, виданої на території України від 1917 року, та постійно поповнюється новими виданнями. Це єдиний в Україні архів друку, що має у розпорядженні унікальні фонди, а отже їх поповнення, зберігання та наукове опрацювання є вкрай важливим завданням, від якого залежить об'єктивне віддзеркалення історії нашої країни.

Функціонує і постійно актуалізується електронний каталог "Книги за роки незалежної України". Пошук книг і брошур відбувається в автоматичному режимі за багатьма параметрами: автор, назва, видавництво, рік і місце видання, Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) тощо.

На базі локальної комп'ютерної мережі, що налічує 77 робочих місць, створено автоматизовану систему "Видавнича діяльність України", до якої входять: автоматизована система "Статистика друку", що містить статистичну інформацію про кількісні показники, які узагальнюють результати видавничої діяльності на всій території України та в окремих регіонах.

Уперше в історії України впроваджено у практику україномовну Універсальну десяткову класифікацію та Міжнародну систему стандартної нумерації книжкових, нотних і періодичних видань з надання видавництвам Міжнародного стандартного номера книги (ISBN), нотного видання (ISMN) і серіального видання (ISSN).

Колектив Книжкової палати став ініціатором розроблення Державної цільової програми створення єдиної інформаційної системи "Періодика України", працює над проєктом програми "Пам'ять України". Вона передбачає переведення в електронну форму різних видів документів (рукописних, друкованих, кіно-, фото-, фонодокументів, звукозаписів), цифрове фотографування музейних колекцій тощо, створення вебпорталу "Пам'ять України" й поступове наповнення його електронною інформацією про нашу країну: історія, археологічні знахідки, архітектура, видатні пам'ятки, замки та фортеці, документальні пам'ятки, мистецтво, видатні діячі, спорт тощо.

Незважаючи на пандемію колектив Палати впродовж 2020—2021 років виконував усі функції, визначені законодавством України. За цей час опрацьовано понад 80 тис. документів, підготовлено чотири монографії:

1. *"Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого та електронного тексту"*, автори Микола та Оксана Сенченки. У книзі наведено різні погляди науковців на своєрідність читацької діяльності в різних форматах, ефективність сприйняття друкованого й електронного текстів; проаналізовано та узагальнено результати досліджень, що проводять учені багатьох країн світу, з

виявлення характерних рис, можливостей, ризиків і перспектив розвитку традиційного (з аркушів) і цифрового (з екранів) читання.

2. У рамках дослідження "Документальна пам'ять України" випущено у світ два видання: "Книги і періодика України в історичному контексті: 1917—1928 роки" та "Книги і періодика України в історичному контексті: 1929—1945 роки", автор Лариса Дояр. Монографії є першими в серії "Документальна пам'ять України", започаткованої з метою акцентуації книгознавчих досліджень науковців Книжкової палати України.

Книги присвячено дослідженню найбільшого у світі зібрання друкованих видань, що зберігаються у сховищах Державного архіву друку Книжкової палати. До монографій увійшли наукові розвідки, написані за матеріалами вітчизняних книгодруків і періодичних видань 1917—1928 і 1929—1945 років. Авторка актуалізувала маловідомі сторінки історії України, відображені у книгах спецфонду Державного архіву друку.

Видання призначено широкому колу читачів — фаховим історикам, викладачам вишів, учителям шкіл та усім небайдужим до минулого нашого народу.

3. "Індустрія книги у світі: особливості та тенденції розвитку", автори Михайло Оніщук, Лариса Тарарінова. Монографія висвітлює стан книжкової індустрії у світі.

В умовах карантинних обмежень співробітники Книжкової палати виконували повний обсяг покладених на них функцій, отримуючи лише 70% зарплатні. Однак на численні звернення дирекції Палати до керівників Держкомтелерадіо і Міністерства культури та інформаційної політики з проханням виділити кошти на оплату праці відповідь одна: грошей немає...

Отже, можна зробити висновок: нова влада в особі міністра культури вважає, що історія України розпочинається з років незалежності. Забувши про те, що їх виховала й надала освіту радянська влада, сидячи у приміщеннях, побудованих у період Радянського Союзу, нові керманічі знищують усе, що нагадує їм про славетну історію УРСР... І як тут не згадати слова Тараса Шевченка: "Славних пращів великих правнуки погані" — ось вони, ці правнуки погані...

Технологія знищення документальної пам'яті України

Подвійне підпорядкування Книжкової палати Держкомтелерадіо й Міністерству культури та інформаційної політики призвело до того, що **вперше за роки існування Книжкова палата не отримала достатнього фінансування для виконання функцій, визначених ст. 27 Закону України "Про видавничу справу"**. Навіть у роки громадянської та Другої світової воєн установа не припиняла діяльності, а її працівники отримували заробітну плату. Проте у 2021 році колектив не одержав достатніх коштів навіть на ці видатки.

На 2021 рік Книжковій палаті доведено фінансування в сумі **11 998 200 грн**, що на **252 005 грн** менше від коштів, виділених на 2020 рік. Згідно із Законом України "Про Державний бюджет України на 2021 рік" розмір мінімальної заробітної плати від 1 січня 2021 року становить 6000 грн. Фонд заробітної плати Книжкової

палати з доплатою до мінімальної на 2021 рік складає **14 270 800** гривень, тобто тільки на зарплатню потрібні додаткові кошти в розмірі **2 272 600 грн**.

На електроенергію та опалення приміщення 10,5 тис. кв. м Палаті не виділено жодної копійки. Температурно-вологісний режим у книгосховищі (влітку понад +25°C, а взимку майже 0°C чи навіть -5°C) шкідливий для паперу, призводить до псування й знищення документів Державного архіву друку — документальної пам'яті України.

Через брак фінансування неможливо провести ремонт приміщень, реконструкцію другого поверху книгосховища, обладнати його системами автоматичного пожежегасіння, пожежної та охоронної сигналізації, кондиціонування повітря. Немає коштів на закупівлю стелажів для розміщення нових надходжень, виплату навіть тієї мізерної (середня зарплата становить 7000 грн) заробітної плати співробітникам Книжкової палати.

Першочергові питання, що потребують розв'язання

Враховуючи, що резерви наявного книгосховища вичерпалися, необхідно виділити додаткові кошти:

1. У сумі **7 млн грн** для проведення ремонту другого поверху книгосховища Палати, придбання стелажів для нових надходжень, модернізації систем пожежегасіння та кондиціонування. Це дасть можливість розміщувати нові надходження (щороку 120 тис. документів) упродовж 2—3 років.

2. На заробітну плату в розмірі **2 272 600 грн**.

3. Для забезпечення умов зберігання документів — **2 400 000 грн** на електроенергію та опалення 10,5 тис. кв. м книгосховища та головного корпусу.

4. Передбачити в бюджеті на 2022 рік кошти в сумі **6,1 млн грн** на проєктно-кошторисну документацію та орієнтовно **300 млн грн** на будівництво другої черги книгосховища, що уможливить збереження документальної пам'яті України.

До чого призведе нестача фінансів?

Через кілька місяців Книжкова палата не зможе приймати нові надходження (книги, газети, журнали, плакати й листівки), їх просто ніде буде зберігати. Тому потрібно вирішити питання **про тимчасове призупинення дії Закону України "Про обов'язковий примірник документів"** і його надсилання на зберігання в Державному архіві друку Книжкової палати. Зобов'язати видавництва й видавничі організації тимчасово, до розв'язання питання щодо фінансування модернізації другого поверху книгосховища, зберігати обов'язковий примірник на власних складах для подальшого надсилання Книжковій палаті.

Варто також вирішити питання щодо виконання окремих функцій установи (як центру національної бібліографії; національного агентства ISBN, ISMN, ISSN; центру впровадження класифікаційної системи УДК та інших).

Такими сьогодні є головні проблеми Книжкової палати України.

Що робить дирекція Книжкової палати?

1. Запрошує міністра культури та інформаційної політики Олександра Владиславовича Ткаченка до Палати, демонструє фонди архіву, розповідає про проблеми й звертається по допомогу в їх вирішенні. Міністр обіцяє допомогти.

2. Проходить певний час, але керівництво Міністерства культури та інформаційної політики "не кує, не меле". Час іде, коштів на зарплатню немає. Книги, журнали, газети та інша друкована продукція надходять до Книжкової палати, але площі для зберігання стрімко скорочуються.

3. У січні—березні 2021 року директор надсилає листи до владних структур щодо фінансування Книжкової палати України і звертався до громадських й інших організацій за підтримкою. Перерахуємо звернення до:

1. Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України **О. І. Наливайка**.

2. Міністра культури та інформаційної політики **О. В. Ткаченка**.

3. Прем'єр-міністра України **Д. А. Шмигала**.

4. Голови Верховної Ради України **Д. О. Разумкова**.

5. Президента Національної академії наук України, академіка **А. Г. Загороднього**.

6. Голови Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України **М. Л. Княжицького**.

7. Президента Громадської спілки "Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів" **О. В. Афоніна** та громадських організацій.

8. Президента ВГО "Українська бібліотечна асоціація", кандидата наук із соціальних комунікацій **О. М. Бруй**.

9. Голови Національної спілки художників України, академіка НАМУ, професора **В. А. Чепеліка**.

Усі листи про одне й те саме: потрібні кошти...

Реакція на листи

24 березня 2021 року Голова Національної спілки художників України, народний художник України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік НАМУ, професор В. А. Чепелік звернувся з листом до міністра культури та інформаційної політики О. В. Ткаченка, в якому, зокрема, зауважував: "...Національна спілка художників, вся мистецька громада України звертається до Вас з проханням посприяти вирішенню питання щодо фінансування Державної наукової установи "Книжкова палата України", зберегти національне надбання".

На потребі розв'язати фінансові проблеми Книжкової палати України наголошував президент Національної академії наук України, академік **А. Г. Загородній**, на лист якого міністр навіть не спромігся відповісти, а доручив це державному секретарю Я. Дулю.

До прем'єр-міністра в листі зверталася президент ВГО "Українська бібліотечна асоціація" **О. М. Бруй** з проханням сприяти "...вирішенню нагальних питань життєзабезпечення Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Писав листи до Міністерства культури та інформаційної політики президент Громадської спілки

"Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів" **О. В. Афонін** із проханням забезпечити фінансування Книжкової палати.

Газета "День" 25 лютого 2021 року надрукувала статтю "**Книжкова палата — без грошей. Уперше за роки свого існування установа не отримала достатнього фінансування від держави**". Автор Г. Лук'янчук наголошує, що "проблема поповнення, зберігання та наукового опрацювання друкованої продукції вітчизняних видавництв постає нині чи не найважливішим завданням для нинішньої влади для збереження і об'єктивного вивчення історії України".

Газета "Голос України" 2 квітня 2021 року надрукувала статтю "**Книжкова палата: як працювати, коли доводиться виживати**". Авторка С. Чорна, зокрема, зазначає: "...скорочення штату і переведення працівників на півставки, вимушене порушення температурно-вологісного режиму зберігання унікальних фондів друкованої продукції, відсутність коштів на оплату за тепло, воду і електроенергію — такі реалії, обумовлені недофінансуванням Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова", ставлять під загрозу її існування та ефективну роботу... До речі, вартість будівництва нового книгосховища Книжкової палати, якого вистачить Україні на 40—50 років, тотожна вартості одного кілометра дороги. Дорога Книжкової палати пролягає з минулого в майбутнє..."

Відповіді від міністра немає, він надто заклопотаний, щоб відповідати академікам, професорам, президентам асоціацій і доручає це державному секретареві Я. Дулю.

Відповідь усім під копірку: "...обсяг видатку загального фонду державного бюджету на 2021 рік за бюджетною програмою, закріпленою за Держкомтелерадіо, становить 1 947 220,8 тис. гривень.

Враховуючи вищезазначене та у разі визнання Держкомтелерадіо такої доцільності МКІП може розглянути можливість перерозподілу видатків бюджету між бюджетними програмами у порядку, визначеному бюджетним кодексом України. У разі надходження до МКІП таких пропозицій, вони будуть опрацьовані в установленому порядку".

Такої доцільності Держкомтелерадіо та його керівник О. І. Наливайко не визнає, міністр культури та інформаційної політики О. В. Ткаченко мовчить...

Книги, газети, журнали, листівки надходять. Зберігати їх ніде. Другий поверх порожній, оскільки потрібно встановити системи пожежегасіння, кондиціонування повітря, стелажі... Однак грошей немає, зарплатню за травень співробітники не отримали...

Складається враження, що Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова" після 102 років плідного життя повинна вмерти, забравши із собою документальну пам'ять нашої країни.

А хто знищує історичну пам'ять України? Прошу читачів самим визначитися.

З повагою

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України